

является скрытая самоирония писателя. Обосновано тезис, что произведения Й. Рота выводят на конанакроничных, беспомощно-одиноких протагонистов (Ансельм Айбеншютц, Франц-Фердинанд фон Тротта, Андреас Картак) и показывают много национальную монархию как политическую альтернативу нацистским и коммунистическим моделям (романы «Марш Радецкого», «Склеп капуцинов»), а также актуализируют темы греха и утраты ценностей, обусловленные потерей духовных основ, – через сентиментально-ироническое изображение разрешимого долга и неудачной современности (новелла «Легенда о святом пропойце»). Доказано, что роман «Фальшивый вес» подчеркивает авторскую интерпретацию легенды, а роман «Склеп капуцинов» позволяет заметить постоянный пессимизм Й. Рота в современной ему политической ситуации и поиске «утраченной родины». Подытоживается, что таким образом писатель направлял свои культурные и социально-критические интенции на периферии крупных эпохальных изменений и определял их влияние на репрессии и эйфории, поведение режимов и тревожные межличностные отношения.

Ключевые слова: интеркультурная парадигма, модернистский текст, нарратив, фиктивная биография, кризис эпохи, Йозеф Рот.

Світлана Притолюк, доц. (Тернопіль)

ББК 83.3 (4 Нім)
УДК 82. 436 – 31

Наративна структура повісті Карла Еміля Францоа «Жертва»

Притолюк С.А. Наративна структура повісті Карла Еміля Францоа «Жертва».

У статті розглядається специфіка організації наративного простору повісті Карла Еміля Францоа «Жертва». Аналізуються прийоми авторської наративної стратегії в конструюванні фіктивного світу твору. Акцентується використання автором різних перспектив оповіді та функції наратора, котрий регулює наративну інформацію та корегує процес естетичного впливу на читача.

Ключові слова: аукторіальний наратор, персональний наратор, фокалізація, перспектива, наративний рівень, мультиперспективність, Карл Еміль Француз.

Svitlana Prytolyuk. Narrative structure of the novel "Sacrifice" by Karl Emil Franzos.

The specific character of the narrative scope organization in the novel «Sacrifice» by K.E. Franzos is being explored in the article. The techniques of the author's narrative strategy to construct fictitious world of the story are being analysed. The usage of the different perspectives of narration by the author and the functions of the narrator who regulates the narrative information and adjusts the process of aesthetic impact on the reader are being emphasized.

Key words: *auctorial narrator, personal narrator, focalization, perspective, narrative level, multiperspectivity and Karl Emil Franzos.*

Повість «Жертва» вийшла друком у 1893 році і належить до пізньої фази творчості Карла Еміля Францоza [Franzos 1988]. У цьому творі особливо проявляє себе «зрілий» Францоз, котрий, як зазначає Г.Нюрнбергер, «залишається вірним тематиці молодих років, але опрацьовує її більш диференційовано, націлюючись переважно на психологічну проникливість, аніж на ефектну послідовність зовнішньої дії» [Nürnbergger: 214]. На відміну від попередніх творів, в епіцентр критичних зауважень письменника потрапляють не представники консервативного і відсталого хасидизму, а німецькі колоністи на Буковині та соціальна несправедливість на тлі невігластва й беспорядності українського селянства. Колишне беззастережне захоплення цивілізаторською місією німецького народу в освоєнні «відсталих», «диких» закутків австрійської імперії змінило почуття занепокоєння та розчарування зверхністю представників «високорозвинутої культури».

В основі сюжету твору – кохання дівчини-русинки Ганнусі Станчук та швабського юнака Георга. Оповідач підкреслює незвичність таких стосунків, бо «вірне кохання між швабом і русинкою само по собі було явищем дивним» [Franzos 1988: 39]. Таким чином, конфлікт переноситься на етнічну площину, де на перешкоді ширих почуттів героїв стають упередження, виплекані представниками різних етносів та станова нерівність. «На Буковині проживає багато німецьких колоністів – десть близько сорока тисяч душ, — але вони одружуються переважно між собою. Достеменно того не усвідомлюючи, вони почувають себе синами високорозвинутого культурного народу і гордовито поглядають на місцевих мешканців», – зазначає наратор [Franzos 1988: 39].

Розповідний дискурс твору формується на основі переплетення різних перспектив оповіді. Наративна інформація подається спочатку з перспективи ауторіального наратора, що засвідчує свою об'єктивність як стороннього спостерігача, далі вона регулюється персональним наратором, який сам є свідком подій. Історія переповідається зі слів одного шваба з Бодензее, який тривалий час служив головним кайзерівсько-королівським австрійським лісничим у Сучаві на Півдні Буковини і добре вивчив людей та місцеві звичаї. Щоб заінтригувати читача, наратор зауважує, що ця історія викликала цілу хвилю суперечливих думок, але ми не маємо права осуджувати цей вчинок, бо «масштаби нашої традиційної моралі занадто малі, щоб виміряти його» [Franzos 1988: 33]. Проте він довіряє співчутливому й толерантному читачеві сформулювати своє ставлення: «Отож, він обмежиться лише тим, щоб переказати події, а висновки щодо вчинків він полишає сумлінню тих, хто почуває до цього більше покликання, ніж він» [Franzos 1988: 33].

Екстрадієгетична перспектива всезнаючого ауторіального наратора змінюється перспективою першоособового оповідача, що є частиною дієгезису. Вбудована розповідь, на перший погляд, покликана створити ефект об'єктивного висвітлення подій, надати читачу можливість самостійно сформулювати власне ставлення. Однак уже із перших рядків повісті наратор намагається керувати актом рецепції, спрямовуючи і коригуючи процес комунікації між наратором та експліцитним читачем. Анонсація мета-оповіді (за Женеттом) розпочинається із зауваження, що лише одна причина спонукала наратора записати цю історію, а саме – «дивна розбіжність у судженнях про вчинок героїні» [Franzos 1988: 33]. Автор намагається захопити увагу читача, натякаючи на делікатність теми, заявленої ще у заголовку твору, котрий відіграє важливу роль в семантичній організації тексту, оскільки в концентрованій формі відтворює проблематику твору, повне декодування якої можливе лише в ретроспективному прочитанні. Конотативне маркування назви «Жертва» вказує на амбівалентність ситуації, апроксимативно настроює читацьку аудиторію на співчуття. «Про жодну іншу історію, котру я привіз зі Сходу, – каже він, – так запекло не сперечаються» [Franzos 1988: 33]. На думку наратора, читачу доведеться обирати між

двома таборами: «Одні будуть називати те, що вчинила бідна селянська дівчина перед моїми очима і на моє глибоке здивування, подвигом, а інші – вважатимуть його аморальним, ганебним вчинком» [Franzos 1988:33]. Наратор апелює до сумління читача, закликає його прийняти ту чи іншу сторону.

Ретроспективний опис подій фіксує не лише релевантні для «власне історії» моменти, але й охоплює, здавалось, незначні деталі, які мозаїчно вимальовують тло повісті. «Це було кілька років тому, у вересні. Я вирушив із Чернівців, щоб відвідати хорошого друга у містечку Радауц, і вже настав пізній вечір, коли я повертався назад. «За чотири години ми будемо у Чернівцях», – запевнив мене мій старий Федько, – «якщо нечистий не завадить» [Franzos 1988: 34]. Іронічні зауваження наратора додають барв до його образу неупередженої й дотепної людини: «В нечистого я не вірив, а в «чотири години» – й поготів» [Franzos 1988: 34].

Крізь призму свідомості оповідача виписуються часові та просторові координати подій повісті. Пильне око подорожнього помічає особливості місцевості поблизу Серета, принади осінньої природи, що видається «монотонною вдень», а ввечері — «чарівною». Його увагу привертають місцеві мешканці. Їх образи доповнюють загальну картину доби й акцентують на полікультурності Австро-Угорської імперії. Більшість із них – русини, хоча є також угорці та шваби. «Фратауц – це швабська колонія, однак поколіннями тут говорять також і русинською», – зазначає він [Franzos 1988: 35]. Проїжджаючи через Терешени (Terescheny), оповідач описує особливий колорит села, де дві третіх мешканців складають русини, а решту – вихідці із землі Вюртемберг, серед яких багато сімей із околиць Дюссельдорфа [Franzos 1988: 44]. Сільські хати тут «статніші, аніж в більшості інших сіл, навіть ті, що належать русинам, що є наслідком впливу зразка німецької ретельності. Висміяний багатьма шваб навіть тут, не маючи жодного наміру і не відчуваючи того, став справжнім носієм культури» [Franzos 1988: 44 – 45].

Традиційна для Францоza зтяжна експозиція, переплетена рефлексіями оповідача, є складовою його авторської стратегії, що поступово, дещо «здалека», вводить читача у фіктивний світ твору, окреслює межі наративного простору, й, відповідно, встановлює наративну дистанцію до зображуваного. Так, саме

незаангажований погляд подорожнього, ракурс «із вікна карети», створює ілюзію об'єктивності, неупередженого викладу подій.

По дорозі до Чернівців оповідач зустрічає людей, котрі йдуть до суду як свідки убивства, яке ймовірно вчинив їх односелець Грицько. Серед них – угорський староста і син німецьких колоністів Георг. Через обмін репліками пунктирно вибудовуються логічні ланцюжки подій. Стає очевидним, що справа надзвичайно заплутана й потребує вдумливого аналізу ситуації. Георг говорить емоційно й зворушливо: «Я знаю Грицька, і знаю, що він не може бути вбивцею, не може бути холоднокрівним і підступним» [Franzos 1988: 38]. Натомість староста, намагаючись здаватися неупередженим, «холодно і з почуттям гідності», наполягає на винуватості хлопця. Із вуст персонажів звучить характеристика учасників злочину. Так читач дізнається, що Грицько – «запальний, але хоробрий і чесний», а вбитий Місько – був «зірвиголова» і такий дужий, «що жоден чоловік не зміг би його подолати, доки той на ногах і тверезий» [Franzos 1988: 38]. Саме ця обставина змушує старосту думати, що Грицько розправився із Міськом підступно, коли той спав.

Перспективація на рівні дійових осіб є одним із прийомів авторської рецептивної стратегії, оскільки розширює можливості перцептивного й ідеологічного планів (за Шмідом) та акцентуації діаметрально протилежних точок зору. На персональному рівні допускається категоричність висловлювання, котру не може собі дозволити «об'єктивний» наратор. Таким чином, через перцептивний план персонажа долається певна моральна перешкода: він може переступити через етичні норми наратора, оскільки його соціальний статус та етичні виміри не обмежують його суджень.

З діалогу поступово оповідач дізнається й інші обставини справи, зокрема, що Георг мріє одружитися із сестрою ймовірного вбивці Ганнусею – «найкращою дівчиною під сонцем» [Franzos 1988: 38], а також, що убитий Місько також був небайдужий до дівчини, яка не відповідала йому взаємністю. Незвичність стосунків, що, очевидно, стали мотивом злочину, привернули увагу наратора: «Цей Георг, котрий так сміливо визнав русинську дівчину своєю нареченою, напевно, незвичайна людина. Або ж у нього є достатньо підстав для такої вірності», – зазначає він

[Franzos 1988: 39]. Таким чином, Француз на початку твору висуває тезу, що вочевидь потребує доведення. Наступний опис подій послідовно й методично обґрунтовує припущення наратора, наочно демонструючи чесноти й духовну велич головної героїні.

Хронотоп дороги набуває у Францоza символічного значення пошуку істини в заплутаному лабіринті людських доль. Подорожуючи, наратор зустрічає на своєму шляху свідків й безпосередніх учасників драматичної історії. Наближення до пункту призначення є одночасно наближенням до розв'язки. Зустрівши в дорозі головну героїню, оповідач з перших уст дізнається про найдраматичніші моменти її життя. Сповідь Ганнусі внесла ясність також і в мотиви дій персонажів. Разом з тим, наратор перетворюється із спостерігача в учасника подій.

Селективний відбір фактів, дозування наративної інформації інтригує читача, спонукає зайняти позицію детектива, що прагне розплутати таємничу історію, або ж адвоката, що мимовільно, завдяки реплікам наратора, намагається віднайти мотиви для виправдання дій героїв чи спростування їхньої вини.

Експліцитний наратор у Францоza репрезентується як особистість із високими моральними принципами, здатністю до співчуття, безкорисливістю. Спираючись на положення В. Шміда, згідно із яким для позначення наратора важливими є два акта – апеляція і орієнтування, – при чому, під апеляцією розуміється імпліцитно виражений заклик зайняти певну позицію по відношенню до наратора і його оповіді, до описаного світу і окремих персонажів, а однією із апелятивних функцій є імпресивна, тобто бажання справити враження [Шмид 2003: 101], – цілком очевидним у творі стає прагнення наратора створити позитивний образ героїні і його орієнтація на адресата із певними етичними і моральними нормами та принципами, близькими автору. В залежності від ступеня вияву симпатії чи антипатії до героїв автор вправно жонглює нараторіальною перспективою.

Із перспективи головної героїні, пізніше із перспективи другорядних персонажів (Грицька, батька Георга, наймита Федька, адвоката) вимальовується різнобарвна й доволі трагічна картина подій. Завдяки такій стратегії досягається мультиперспективність (за В.Нюннінг та А.Нюннінгом) [Nünning 2001: 459], при якій подія подається з різних точок зору і на рівні дійових осіб

розширюється на кілька версій. Перерозподіл оповідних функцій між кількома нараторами створює варіаційну оповідну перспективу із багаторакурсним зображенням художньої дійсності. Таке розширення, коли багато оповідачів на інтрадієгетичному рівні, кожен із своєї позиції презентує хід подій, посилює напругу й створює атмосферу загадковості. Персоналізований експліцитний наратор – лісничий із Сучави, котрий прямує разом із своїм наймитом Федьком у Чернівці – спрямовує і доповнює перспективу персонажів своїми коментарями і поясненнями. Така подвійна фокалізація надає розповіді динаміки і правдоподібності.

Наративній стратегії автора підпорядковується і констеляція персонажів. Інтегративним центром повісті виступає образ головної героїні – дівчини Ганнусі Станчук. Сюжетна структура твору вибудовується у кількох проєкціях: в одній розвиваються взаємини героїні з німецьким юнаком Георгом, в іншій – із її рідним братом Грицьком. Відповідно до цього наростає конфлікт, який розгортається у цих двох площинах, і фокусується на фігурі головної героїні. Через експліцитну характеристику ми дізнаємося, що вона – «гарна й молода», «як королева», і навіть «найгіршого негідника вона змусить себе поважати» [Franzos 1988: 47]. Логіка розгортання авторської наративної стратегії підпорядковується бажанню «змусити» читача поважати Ганнусю. Кожен епізод життя героїні служить ілюстрацією її високих моральних якостей та здатності до самопожертви.

Батьки Георга, заможні колоністи, рішуче налаштовані проти одруження їхнього сина з бідною русинкою, а тому він опиняється перед вибором: або відмовитися від коханої, або одружитися, – і тоді батько прокляне його. Однак сам хлопець прагне зберегти кохання і готовий до випробувань. Не зважаючи на заборону батьків, він оголошує про заручини і планує одруження. На противагу йому, Ганнуса хоче позбавити страждань нареченого і зникнути з його життя. У розмові із оповідачем вона так обґрунтовує своє рішення: «Він стане ворогом для усіх людей, з котрими він мусить жити ... Його батьки відвернуться через це від нього і ніколи не заспокояться, не змиряться з цим! Хіба я можу все це на нього звалити? Є багато дівчат на світі, але кожна людина має лише одного батька і одну матір» [Franzos 1988: 55].

Непрості стосунки складаються у головної героїні з її братом. Після смерті батьків їх об'єднує спільне горе. Вони дружньо долають усі труднощі, стають опорою один одному у важкі хвилини. Однак щирі на початку, майже ідилічні родинні взаємини, стають напруженими і нестерпними, коли Ганнуся дізнається про зв'язок Грицька з «молодою вдовою на ймення Марися», чоловік якої помер за дуже загадкових обставин, і яка зажила в селі слави жінки легкої поведінки [Franzos 1988: 55]. З одного боку, підступна вдова клянеться у вічній вірності Грицькові, з іншого — зраджує йому з угорцем Міськом. Ганнуся, намагаючись врятувати брата від згубного впливу розпусниці, розповідає йому про перелюб. У пориві люті Грицько вбиває суперника і з'являється добровільно з каяттям у суд: «Відтепер я — вбивця і піду на шибеницю», — заявляє він [Franzos 1988: 55].

Опис судового засідання займає особливе місце у творі. Адже, саме тут кожен персонаж отримує можливість викласти власну позицію щодо трагічних подій, а читач — нагоду неупереджено сформулювати ставлення до персонажів. Оповідь, що тяжіє до репортажу та документальної констатації, створює ефект максимальної об'єктивності. Юрист за фахом, Карл Еміль Францоз детально описує судовий процес 19-го століття, на якому кожна із сторін отримує можливість висловити свій погляд на ситуацію, а читачу, таким чином, пропонується роль присяжних, перед якими стоїть складна дилема, що не обмежується лише категоріями «мораль» чи «закон». Жертовність, чистота помислів і сила духу героїні викликають захоплення і ставлять під сумнів справедливість суспільних норм та законів.

Кульмінацією твору є момент, коли несподівано для усіх, навіть для адвоката, Ганнуся привселюдно заявляє, що була коханкою Міська, а тому брат, щоб захистити сестру від неслави, убив негідника. Своїм вчинком вона рятує життя Георга, сподіваючись, що він тепер із легким серцем відмовиться від неї й збереже мир у родині, а також життя брата, якому суд, зважаючи на обставини злочину, присудив лише чотири роки ув'язнення.

Дівчина жертвує заради двох чоловіків найдорожчим — своєю честю і гідністю. Наратор вважає доцільним розтлумачити читачеві, яку вигоду обидва отримали від цієї ситуації: «Обидвом ця жертва була на руку, і вони насолоджувалися її плодами.

Одному можна було вже не боятися батьківського прокльону, іншому — не доведеться провести усе життя у в'язниці» [Franzos 1988: 110]. Як автор, Францоз тут не наважується надати читачеві можливість самостійно зробити умовиводи. Пристрасне риторичне запитання “Але чи варті обидва такої жертви?” одразу доповнюється патетичним резюме, графічно підсиленим апосіопезою: «Нам залишається лиш одне — схилитися перед силою і шляхетністю душі, що принесла таку жертву ... Для мене її жертва є доказом того, що шляхетне сумління не помре серед людей» [Franzos 1988: 110].

Як внутрішньо текстова інстанція, наратор намагається постійно підтримувати контакт із фіктивним читачем, кожен раз апелюючи до нього, викликаючи його симпатію і ефектно дозуючи естетичний вплив. Через оціночні коментарі, які закликають читача до співчуття або поблажливого ставлення до персонажів, він впливає на позицію реального читача. Як наприклад, в епізоді, коли оповідач на зауваження наймита про те, що він надто близько до серця сприймає історію бідної дівчини, відповідає: «Я гадаю, що либонь жоден на моєму місці, перебуваючи під такими враженнями, не вчинив би інакше...» [Franzos 1988: 49]. Таким чином, у створеному автором комунікативному просторі наратор виступає посередником, котрий не тільки регулює наративну інформацію, але й коректує процес емпатії, тобто здатність читача співпереживати й співчувати героям.

Література: Женетт 1998: Женетт, Жерар. Фигуры. В 2-х томах. Том 1-2. М.: Издательство им. Сабашниковых, 1998. – 944 с. Шмид 2003: Шмид В. Нарратология. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 312с. Franzos 1988: Franzos Karl Emil. Ein Opfer // Karl Emil Franzos. Erzählungen aus Galizien und der Bukowina. — Berlin: Nikolai, 1988. — S. 33-110. Nünning 2001: Nünning Vera, Nünning Ansgar. Multiperspektivität / Multiperspektivisches Erzählen // Mezler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze — Personen — Grundbegriffe. — Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2001. — S. 459-460. Nürnberger 1992: Nürnberger Helnuth. Nachwort // Karl Emil Franzos. Judith Trachtenberg. — Frankfurt am Main: Ullstein, 1992 — S. 199-217.

Притолок С.А. Нарративная структура повести Карла Эмиля Францоza «Жертва».

В статье рассматривается специфика организации нарративного пространства повести Карла Эмиля Францоza «Жертва». Анализируются приёмы авторской нарративной стратегии в

конструюванні фактивного мира произведения. Акцентируется на использовании автором разных перспектив повествования и особенной функции нарратора, который регулирует нарративную информацию и корректирует процесс эстетического влияния на читателя.

Ключевые слова: аукториальный нарратор, персональный нарратор, фокализация, перспектива, нарративный уровень, мультиперспективность.

Людмила Углей, асп. (Ужгород)

УДК 821.111(73).09

ББК 83.3 (4 УКР)

Багатозначність образу Улюбленої у однойменному романі Тоні Моррісон

У статті розглянуто багатогранність образу Улюбленої – однієї з протагоністів однойменного роману афро-американської сучасної письменниці Тоні Моррісон. Інтерпретація даного образу відзначається варіативністю підходів у науковому полі. Неоднозначність образу Улюбленої та відкрита кінцівка роману дозволяють реципієнтові самостійно визначити його еволюцію та призначення. Даний образ у психоаналітичному ключі має терапевтичний вплив на психічний стан протагоністів. Він дозволяє авторці розкрити культурні надбання афро-американців та зачепити соціально-важливі проблеми. Образ Улюбленої проковує читача переосмислити минуле та відповідально поставитись до творення майбутнього.

Ключові слова: афро-американська література, образ Улюбленої, історія, рабство, привид, материнство, міфологія, колективна пам'ять.

Ludmila Uglai Ambiguity of the image of Beloved in the novel of the same name by Toni Morrison

The article discusses the multifacetedness of the image of Beloved - one of the protagonists of the novel by the African American contemporary writer Toni Morrison. Interpretation of the image is marked by the variability of approaches in the scientific field. Ambiguity of the image of Beloved and an